

Esmâ yoluyla sülûkü esas alan tarikât mensupları arasında çok sayıda erbaîn çıkaranlar vardır. Sohbeti halvete, hizmeti uzlete tercih eden Melâmîler'le Mevlevîler ve Nakşibendîler tarikâtlarında erbaîn çıkarmaya yer vermemişlerdir. Melâmîlik'te sülûk sohbet iledir. Mevlevîlik'te dergâhta hizmet çile yerine geçer. "Halvet der encümen" ilkesini esas alan Nakşibendîler'e göre ise ihvana hizmet ederken ve halkın içinde bulunurken de Hak'la beraber olmak mümkündür. Ancak halvethânelerde ve çilehânelerde özel olarak inzivaya çekilmeye taraftar olmayan mutasavvıflar ve tarikât ehlinin bile gereğinden fazla halk arasında bulunmayı hoş karşılamadıklarını ve halveti tercih ettiklerini söylemek gerekir (ayrıca bk. ÇİLE; HALVET).

İbnü'l-Cevzî ve İbn Teymiyye gibi Selefî âlimler, bu uygulamanın Hristiyanlık'ta ve Hint dinlerinde bulunduğunu söyleyerek erbaîne girmenin bid'at olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ca'ferî Şîîler de genellikle erbaîne karşıdır (Fez-i Kâşânî, s. 38, 57, 71). Şems-i Tebrîzî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin erbaîni bid'at saydıkları bilinmektedir (Maḳâlât, s. 165). Evhadüddîn-i Kirmânî de kişi yetmiş iki defa erbaîn çıkarmış olsa dahi sadece bununla mânevî bir ilerleme elde edemeyeceğini belirtir (Menâkıb-ı Evhadüddîn-i Kirmânî, s. 8).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü iblîs*, II, 589; Sühreverdî, *Tasavvufun Esasları - Avârifü'l-maârif Ter-cümesi* (trc. Hasan Kâmil Yılmaz — İrfan Gündüz), İstanbul 1989, s. 204, 262-286; Necmeddin-i Dâye, *Mirşadü'l-ibad* (nşr. M. Emîn Riyâhî), Tahran 1365, s. 282; Şems-i Tebrîzî, *Maḳâlât* (nşr. Ahmed Hoşnûvîs), Tahran 1349, s. 165; Aziz Neseî, *Kitâbü'l-İnsânî'l-kâmil* (nşr. Marijan Molé), Tahran 1403/1983, s. 102-110; İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'r-resâ'il*, II, 85; a.mlf., *Mecmû'a fetâvâ*, X, 394; XXXVI, 194; Ebü'l-Mefâhir Yahyâ el-Bâharzî, *Evrâdül-aḥbâb ve fuşûşül-âdâb* (nşr. İrec Efşâr), Tahran 1358 hş., s. 311-312; Fez-i Kâşânî, *Risâle-i Zâdû's-sâlik*, Tahran 1333, s. 38, 57, 71; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 224; Seyyid Sâdik Güherîrî, *Şerḥ-i İş-tilâḥât-ı Taşavvuf*, Tahran 1367 hş., I, 157-169; Ca'fer Seccâdî, *Ferheng*, Tahran 1983, s. 305; İzzeddin Kâşî, *Mişbâhü'l-hidâye* [baskı yeri yok], 1367, s. 160; Menâkıb-ı Evhadüddîn-i Kirmânî (nşr. Bediüzzaman Firûzanfer), Tahran 1347, s. 8; Muhsin Kiyânî, *Târîḥ-i Hankâh der İrân*, Tahran 1369, s. 419-424; Hifnî, *Muṣṭalahât*, s. 15; Dihhudâ, *Luḡatnâme*, III, 1614.

SÜLEYMAN ULUDAĞ — SELÇUK ERAYDIN

el-ERBAİN

(bk. KİTÂBÜ'L-ERBAİN).

ERBAİN

(الأربعين)

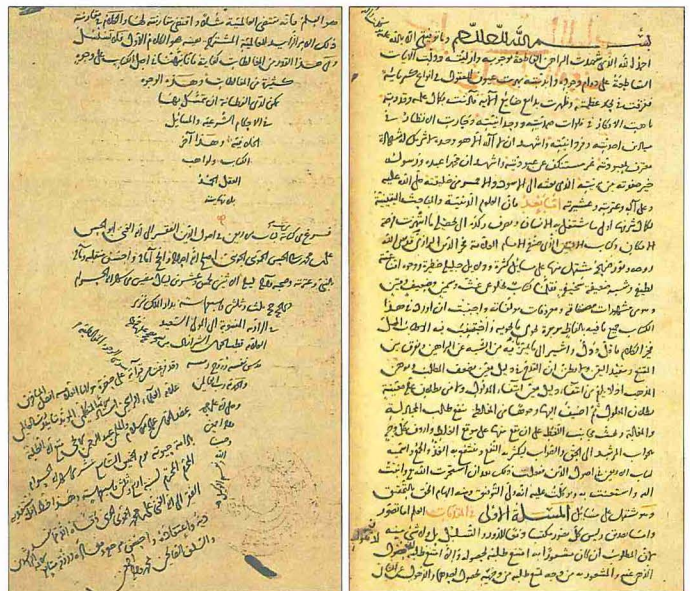
Kırk sayısı esas alınarak
İslâmî konularda
yazılan eserlerin ortak adı.

Arapça'da "kırk" anlamına gelen erbaîn kelimesi Kur'an-ı Kerim'in dört âyetinde yer alır. Bunların ikisinde Hz. Mûsâ'nın ilâhî hitaba mazhar olduğu Tûr dağında kırk gün kalışı (el-Bakara 2/51; el-A'râf 7/142), birinde mukaddes arzın İsrâiloğulları'na kırk yıl yasaklanması (el-Mâide 5/26), birinde de mutlak anlamda insanın kırk yaşına varınca rabbine yönelişi ve yakarışı (el-Ahkâf 46/15) anlatılır. Kelime çeşitli hadislerde de "kırk" mânasında veya çokluktan kinaye olarak geçmektedir (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "erba'ün" md.). İslâm âlimleri kırk yaşına ulaşan insanda cismanî melekelerin zayıflamaya, ruhanî melekelerin ise güçlenmeye başladığını, Hz. Muhammed'de olduğu gibi diğer peygamberlerde de nübüvvet veya risâletle görevlendirilme yaşının kırk olduğunu kabul ederler (bk. Fahreddin er-Râzî, XXVIII, 18-19). Erbaîn ayrıca Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehid edilmesinin kırkinci gününü (Safer ayının 20. günü), kış mevsiminin en soğuk günlerini içine alan kara kışı, Osmanlı Devleti'nde İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar mevleviyetlerinde bulunan kırk mahkemenin hâkimlerini ifade eden bir kavramdır (bk. KIRK). İslâmî literatürde ise erbaîn daha çok Hz. Peygamber'in dinî konulara dair kırk hadisini ihtiva eden ve değişik âlim-

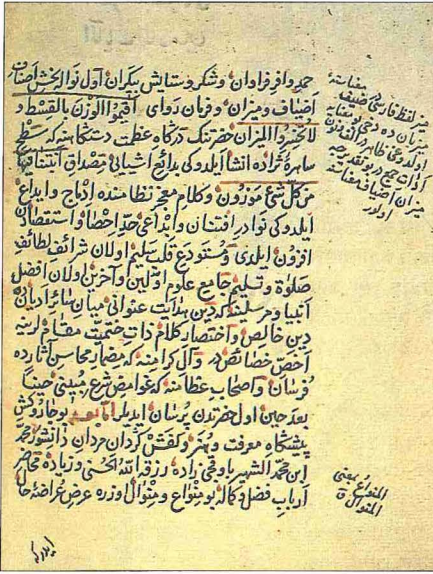
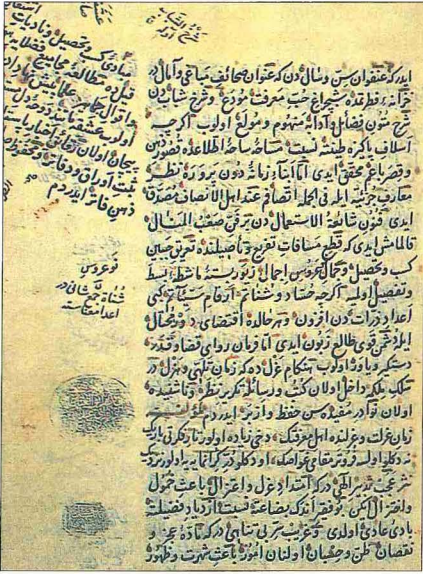
ler tarafından derlenen mecmuaların adı olarak geçer. Ancak kelâm, tefsir, tasavvuf, biyografi vb. ilimlerde de kırk sayısı esas alınarak yazılmış eserler bulunmaktadır. Çeşitli konularda kaleme alınan erbaînlerin sayısı *Keşfü'z-zunûn* ve *İzâhu'l-meknûn*'da 100'e ulaşmaktadır. Mükerrerler hariç C. Brockelmann ve Fuat Sezgin'in eserlerinde zikredilenlerle birlikte bu sayı 150'ye yaklaşır. Erbaîn türünde yazılan eserleri konularına göre bazı gruplara ayırmak mümkündür.

1. Kırk hadis. Müslümanların faydalanması amacıyla dinî konulara dair kırk hadis ezberleyen kimsenin kıyamet gününde fakihler ve âlimlerle birlikte bulunacağını ifade eden zayıf bir rivayete (bk. Aclûnî, II, 246) dayanılarak Abdullah b. Mübârek'ten itibaren günümüze kadar birçok âlim tarafından düzenlenen kırk hadis risâleleri genellikle akaid, fıkıh ve ahlâk alanlarında olmuştur. Bunların içinde kutsî hadislerden, özlü ifadelerden oluşanlar da vardır (bk. KIRK HADİS).

2. Kelâm meselelerini toplayan erbaînler. İtikadî konuları kırk esasta inceleyen eserlerdir. Fahreddin er-Râzî'nin *Kitâbü'l-Erba'in fi uşûlî'd-dîn*'i ile (İÜ Şariyat Enstitüsü Ktp., nr. 517) bu eserin Sirâceddin el-Urmevî tarafından yapılan *Lübâbü'l-Erba'in fi uşûlî'd-dîn* adlı muhtasarı (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1252), İbnü'l-Mutahhar el-Hilî'nin *Erba'üne mes'ele fi uşûlî'd-dîn*, *Erba'üne mes'ele fi'l-kelâm* (Brockelmann, III, 1265, 1266) adlı eserleri bunlardan bazılarıdır.

Sirâceddin
el-Urmevî'nin
*Lübâbü'l-
erba'in fi
uşûlî'd-dîn* adlı
eserinin
ilk ve son sayfaları
(Süleymaniye Ktp.,
Cârullah
Efendi,
nr. 1252)

Okçuzâde Mehmed Efendi'ye ait *en-Nazmü'l-mübîn fi'l-âyeti'l-erbaîn* adlı eserin ilk iki sayfası (Köprülü Ktp., I. Kısım, nr. 217)

3. Kelâm, fıkıh ve ahlâk gibi ortak konuları işleyen erbaînler. Gazzâlî'nin *Kitâbü'l-Erba'în fi' usûlî'd-dîn*'i (Kahire, ts.) bu tür eserlerdendir.

4. Kırk âyetin tefsirini konu edinen erbaînler. Çeşitli sürelerden alınmış kırk âyeti açıklayan Okçuzâde Mehmed Efendi'nin *en-Nazmü'l-mübîn fi'l-âyeti'l-erbaîn*'i (Köprülü Ktp., I. Kısım, nr. 217; Âtîf Efendi Ktp., nr. 253) buna bir örnek teşkil eder.

5. Tasavvuf konularını toplayan erbaînler. Ma'rûf-i Kerhî'nin *Fütûhu erba'în*'i (Millet Ktp., Ali Emîrî - Şarkiyat, nr. 897), Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Kitâbü'l-Erba'în 'alâ mezhebi'l-mütehaqqıkîn mine's-şûfiyye* (Beyrut 1414/1993), Gazzâlî'ye nisbet edilen *el-Emelü'l-erba'în* (Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 2826), Ahmed b. Muhammed el-Mâlinî'nin *el-Erba'ûn fi şuyûhi's-şûfiyye*'si (Sezgin, I, 674) ve Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî'nin *el-Erba'ûn fi't-tasavvufu* (a.g.e., a.y.) bu türün örnekleri arasında sayılabilir.

6. Biyografiye dair erbaînler. İsmâil b. Yûsuf el-Kazvî'nin *el-Erba'ûn fi fezâ'ili 'Osmân* (*Keşfü'z-zunûn*, I, 57), Hîşâvend et-Tûsî'nin *el-Erba'ûn fi menâkibi'l-fukarâ* ve 's-sâlihîn, Ubeydullah b. Muhammed el-Hucendî'nin *el-Erba'ûn fi fezâ'ili'l-e'immeti'l-erba'a* (a.g.e., I, 55, 57) adlı eserleri bunlardan bazılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA:

Wensinck, *el-Mu'cem*, "erba'ûn" md.; Beyhakî, *el-Erba'ûne's-suğrâ*, Beyrut 1407/1987, s. 12-13; Mevsilî, *el-Erba'ûne'l-vaz'ânîyyetü'l-mevzû'a* (nşr. Ali Hasan Ali), Beyrut 1407/1987, nâşirin mukaddimesi, s. 10; Herevî, *el-Erba'ûn fi delâ'ili't-tevhîd* (nşr. Ali b. Muhammed el-Fakihî), Medine 1394/1984, nâşirin mukaddimesi, s. 19; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVIII, 18-19; *Keşfü'z-zunûn*, I, 52-61; *İzâhü'l-meknûn*, I, 138; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 246; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 782; II, 939; III, 1265, 1266; Sezgin, *GAS*, I, 674, 861; Cemâled-din el-Kâsimî, *el-Fazlû'l-mübîn 'alâ 'İkdi'l-cevheri's-şemîn*, Beyrut 1403/1983, s. 109-110; Talat Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, Ankara 1985, s. 97-98; İsmail L. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1985, s. 114-115; Abdülvehhâb Reşid Sâlih Ebû Safiyye, *Şerhu'l-Erba'îni'n-Neveviyye fi şevbin cedîd*, [bası yeri yok], 1409/1988 (Dârü'l-Beşîr), s. 13; Pakalın, I, 542; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 60-61; M. Ayoub, "Arba'în", *Elr.*, II, 275-276.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

ERBİL

(Arbil)

Kuzey Irak'ta şehir.

Milâttan önce III. binyıldan itibaren çivi yazılı tabletlerde adına ^{Ur}Arba'il (Akkadca "dört tanrı şehri") şeklinde rastlanan Erbil (İrbil; Batı'da Arbela, Arbèles; Kürtler arasında Ervil, Hevlîr), Kuzey Mezopotamya'nın en eski ve en önemli kült merkezlerinden biri olup özellikle aşk tanrıçası İştâr ile (Afrodit, Venüs) olan ilgisini ilk Hristiyanlık yıllarına kadar sür-

dürmüştür. Zağros dağlarının batı eteklerinde Büyük ve Küçük Zap nehirlerinin arasında, Musul-Bağdat yolu ile Anadolu ve İran'dan gelen başlıca kervan yollarının birleştiği askeri ve ticarî açıdan önemli bir noktada yer alır. İskender'in Pers İmparatoru III. Darius'u son defa mağlûp ettiği büyük meydan savaşının bu şehrin kuzeyindeki Gavgame-la mevkiinde cereyan etmesi sebebiyle de adı tarihe geçmiştir. Arbela veya Gavgame-la Meydan Savaşı (m.ö. 1 Ekim 331) adıyla anılan bu savaşın sonunda III. Darius Erbil Kalesi'ne sığınmış, ardından beraberindeki ailesi ve hazinesini burada bırakarak İran'ın içlerine doğru kaçmıştır. Helenistik dönemde Selevkos Kralı'ğının Adiabene eyaletinin merkezi olan şehir daha sonra Parthlar'la Romalılar arasında zaman zaman el değiştirmiş, bir ara küçük bir krallığa başşehirlik yapmış, III. yüzyılın ilk çeyreğinde ise Sâsânî İmparatorluğu'nun kurucusu I. Erdesîr'in eline geçip İslâm fethine kadar yaklaşık 400 yıl süreyle bir İran şehri olarak kalmıştır. Hristiyanlık bu bölgeye erken tarihlerde (II. yüzyıl başları) girmiş ve Sâsânîler'in siyasî sebeplerle gösterdikleri hoşgörü sonucunda IV. yüzyılda halkının hemen tamamı hristiyan olan Erbil, 500 yılında Keldânî Metropolitliği'nin kurulması üzerine Musul'dan sonra bölgenin ikinci önemli din ve kültür merkezi haline gelmiştir. VI. yüzyılın ortalarında yazıldığı sanılan Süryânîce Erbil tarihine dair eserin müellifi Mişyaha Zeha burada yaşamış bir din adamıdır.

Erbil'in, Hz. Ömer'in bölgeye tayin ettiği ilk vali İyâz b. Ganm veya onun vefatından sonra 20 (641) yılında Musul valiliğine getirilen Utbe b. Ferkad es-Sülemî tarafından 18 (639) veya 20 (641) yılında fethedildiği tahmin edilmektedir. İslâmî kaynaklarda Erbil adına ilk defa, Emevî hâkimiyetini sona erdiren ve Abbâsî dönemini başlatan Büyük Zap Suyu Savaşı (16 Ocak 750) münasebetiyle rastlanmaktadır. Bu savaşın Musul ile Erbil arasındaki Yukarı Zap bölgesinde ve nehrin kenarında cereyan ettiğini bildiren kaynaklar daha sonra Erbil adını yine uzun bir süre zikretmemekte ve şehir hakkında ancak IX ve X. yüzyıllarda bilgi vermeye başlamaktadırlar. İbn Hurdâzbih (ö. 300/913) ve Kudâme b. Ca'fer'in (ö. 337/948 [?]) Irak'taki idarî taksimattan bahsederken Erbil'i Hulvân eyaletinin beş bölgesinden biri olarak göstermeleri bu tarihlerde şehrin önemli bir